

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ

متولی زکات کیست؟

مقدمه :

مراحل کلی حل مساله فقهی :

1. مساله شناسی
2. جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه
3. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی
4. حل تعارض ادله (در فرض تعارض)
5. اصول عملیه (در فرض فقدان ادله اجتهادی)
6. جمع بندی و نتیجه گیری

۱. مسأله شناسی

درک معنای لغوی یا اصطلاحی موضوع و
محمول مسأله، قدم اول مسأله شناسی است.

فهم دقیق مراد الفاظ فقهی نیازمند بررسی آیات،
روایات و کلمات علما است.

توجه به متغیرهای اصلی مسأله است که از نگاه
فقهی احتمال تاثیر آن قیود در حکم وجود دارد.

۱. مسأله شناسی

1. مراد از متولی (سرپرست) زکات چیست؟ «متولی زکات» را می توان به «متولی عزل زکات»، «متولی جمع آوری زکات» و «متولی مصرف زکات» تفکیک کرد. اما در مسأله مدنظر سوال این است «چه کسی یا کسانی حق تصرف در این مال و تعیین مصرف آن را دارند؟».
2. مراد از زکات، زکات مال است یا زکات فطره یا هر دو؟ شاید ادله هر کدام متفاوت باشد و نیاز باشد هر کدام جداگانه مورد بررسی قرار گیرند. (فعلا مباحث این دو نوع زکات را از یکدیگر تفکیک نمی کنیم).
3. مراد متولی زکات در عصر حضور است یا عصر غیبت؟ روشن است که مباحث آن دو متفاوت است و معصوم ع را در عصر غیبت نمی توان به عنوان تنها متولی زکات قلمداد کرد. از سویی مباحث عصر حضور و عصر غیبت متفاوت است و مناسب است این دو بحث مجزا مطرح شوند.

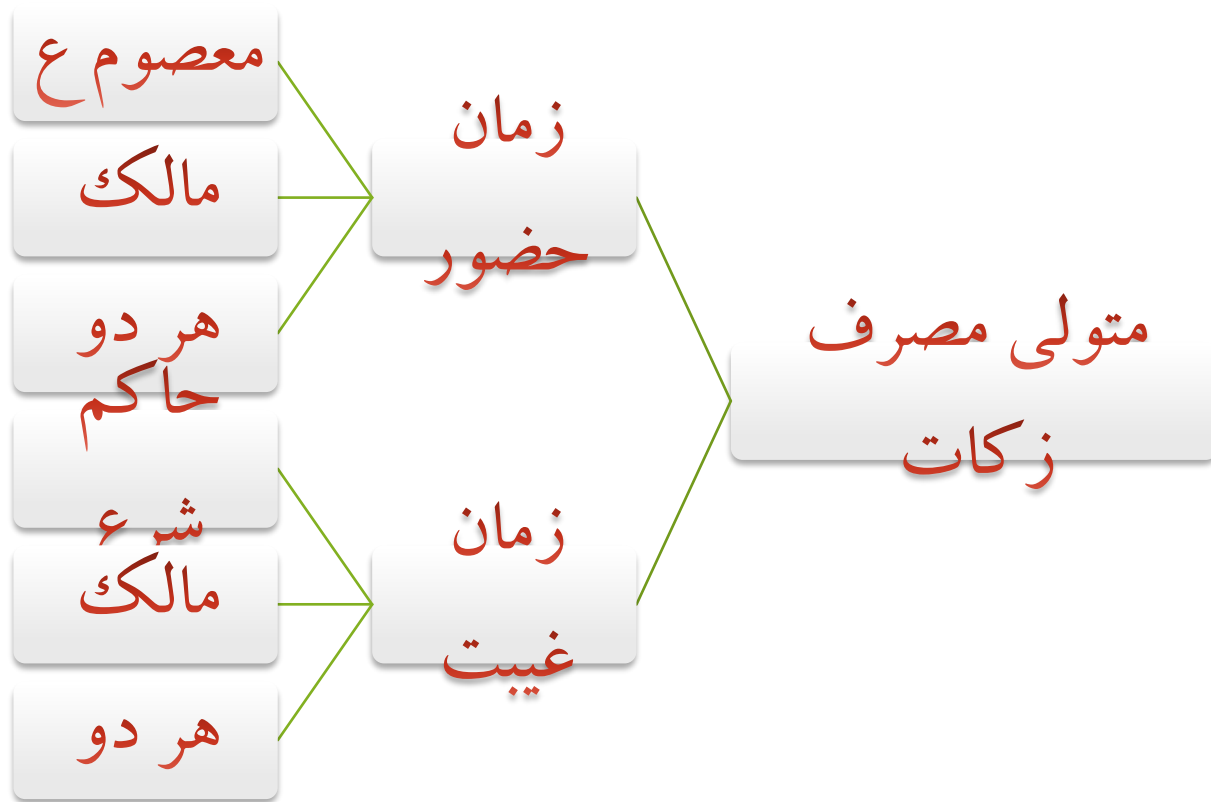
۲. جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه

برای یافتن اقوال باید به تتبع در کتب علماء، موسوعه های فقهی و مقالات منتشر شده پرداخت.

کتبی مانند مختلف الشیعه، مدارک الاحکام، مفتاح الکرامه، جواهر الکلام و العروه الوثقی المحشی منابع خوبی برای دسترسی به اقوال علمای شیعه هستند.

کتبی مانند الخلاف، تذکره الفقها، المغنی، البحر الزخار، الفقه علی المذاهب الاربعه، الفقه علی المذاهب الخمسه گرایش فقه مقارن داشته و مجموعه های خوبی برای اطلاع از اقوال عامه قلمداد می شوند.

۲. جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه

با توجه به اقوال و وجوه ذکر شده، مسیر و روند بحث فقهی مشخص می شود.

ادله اثبات و نفی هر قول یا وجه باید جمع آوری و مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

1. زمان حضور / ولایت معصوم ع بر زکات / جمع آوری و بررسی ادله.

2. زمان حضور / ولایت مالک بر زکات / جمع آوری و بررسی ادله.

3. زمان غیبت / ولایت حاکم شرع بر زکات / جمع آوری و بررسی ادله.

4. زمان غیبت / ولایت مالک بر زکات / جمع آوری و بررسی ادله.

نتیجه: مسأله فقهی به چهار مسأله مجزا تفکیک شد

۳. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی

مساله اول : آیا معصوم ع در زمان حضور بر زکات ولایت
مصرف دارد؟

مقدمه :

ادله مسائل فقهی کتاب، سنت، عقل و اجماع است و برای
جمع آوری ادله باید به این منابع رجوع کرد.

۳. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی

برای جمع آوری ادله راهکار کلی و راهکار خاص هر دلیل جداگانه باید مدنظر قرار گیرد.

راهکارهای کلی : مراجعه به کلمات علماء و محققین. (اهمیت تتبع و توانایی فهم کلمات علماء)

راهکارهای خاص : تمام ادله از اجماع تا مذاق شریعت و خبر واحد و هر کدام روش خاصی برای جمع آوری دارند که به مقتضای بحث در ادامه به آنها اشاره خواهد شد.

آنچه بسیار اهمیت دارد، ضرورت توجه به تمام ادله ممکن است.

۳. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی

در این مرحله و برای نظم کار، ادله به این ترتیب خدمت شما ارائه می شود:

1. عمومات و اطلاقات (اصل لفظی)
2. اصول عملیه
3. ادله خاصه

عمومات و اطلاعات

راه جمع آوری :

توجه به موضوع مساله، لوازم و آثار آن و بررسی اندراج هر یک از آنها در قواعد فقهی عام و عناوین کلی راه جمع آوری قواعد و عمومات فوقانی (اعم از قواعد فقهی) است.

طی صحیح این مرحله مستلزم تسلط فقیه بر احکام، قواعد کلی و عناوین ثانویه است.

عمومات و اطلاقات

۱ / توجه به لوازم ولایت مصرف : تصرف در مال غیر =
قاعده حرمت تصرف در مال غیر. (زکات ملک معصوم ع
نیست).

نقد و بررسی عمومات و اطلاقات :

مقدمه : اصل قاعده و محدوده حجیت آن به خوبی تبیین
شود + موضوع و شروط اجرای قاعده در مساله محل بحث
به دقت تطبیق شود.

عمومات و اطلاعات

نقد و بررسی :

(۱) برای اثبات حرمت تصرف در مال غیر به کتاب، سنت، عقل و اجماع تمسک شده است.

از کتاب به آیه شریفه «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ»، از سنت به روایات مبارک «لَا يَحِلُّ دِمَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ - وَ لَأ مَالُهُ إِلَّا بِطَبِئِهِ نَفْسِهِ»، «الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَحِلُّ مَالُهُ إِلَّا عَنِ طَبِئِ نَفْسٍ مِنْهُ»، «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ»، «لَا يَأْخُذَنَّ أَحَدُكُمْ مَتَاعَ أَخِيهِ جَادًا وَ لَأ لَأَعْبَاءٌ مَنْ أَخَذَ عَصَا أَخِيهِ فَلْيُرِدْهَا عَلَيْهِ» و ... تمسک شده است.

از سوی دیگر، تصرف در مال غیر، ظلم و قبیح دانسته شده و لذا بیان شده است که عقل نیز حکم به عدم جواز آن می کند.

عمومات و اطلاقات

اما روشن است که تعیین نوع مصرف زکات توسط معصوم -
علیه الصلاة والسلام- در مصارفی که ایشان -علیه الصلاة و
السلام- صلاح می داند، نه اکل مال به باطل است (کتاب) و نه
قبح عقلی دارد و ظلم است (عقل) و نه اجماعی بر حرمت و
بطال آن اقامه شده است (اجماع).

در نتیجه، ادله این قاعده شامل مقام نمی شود.

عمومات و اطلاقات

نقد و بررسی :

۲) عموم و اطلاق اخبار مطرح شده نیز نسبت به اموالی که در ملک شخص هستند، مقبول و مسلم است. اما این عموم و اطلاق نسبت به اموالی که در ملک طبیعت - مثل طبیعت مصارف زکات - قرار دارند و شخص خاصی بالفعل مالک آنها نیست و باید در آن مال تصرف شود و در مصارفش هزینه گردد، مقبول نیست. تعابیر موجود در این اخبار - مثل مال امرئ مسلم یا اموالکم یا متاع اخیه - ظهوری در اموالی که در ملک طبیعت هستند، ندارند و شامل محل بحث ما نمی شوند و نافی ولایت معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر تعیین نوع مصرف زکات نیستند.

نتیجه : محدوده حجیت قاعده شامل محل بحث نمی شود.

عمومات و اطلاقات

۲ / توجه به موضوع و اندراج آن تحت عناوین اعمّ فقهی :
ولایت معصوم ع بر مصرف زکات مصداقی از مصداقی
ولایت معصوم ع است = عمومات و اطلاقات ولایت معصوم
ع.

نقد و بررسی :

نقد و بررسی آن شبیه نقد و بررسی دلیل سابق است و لذا از
تفصیل در این بحث اجتناب می شود.

اصل عملی

ترتیب توجه به اصول عملیه :

1. اصل عملی مختص باب، مثل اصل طهارت
2. استصحاب
3. احتیاط
4. تخییر
5. براءت

اصل عملی

ترتیب توجه به اصول عملیه :

1. اصل عملی مختص باب، مثل اصل طهارت
2. استصحاب (مقدم بر سائر اصول عملیه)
3. احتیاط
4. تخییر
5. براءت

اصل عملی

اصل عملی مختص باب : وجود ندارد.

(۱) استصحاب / مقدمه :

جمع آوری استصحاب :

(1) توجه به موضوع و محمول (ولایت که حکم وضعی است).

(2) توجه به زمان سابق

اصل عملی

(۱) استصحاب عدم ولایت + قبل شریعت :

ولایت کلی بین معصوم ع و اموال زکوی، حکم وضعی است + احکام وضعی قبل شریعت جعل نشده بودند = استصحاب عدم حکم کلی ولایت.

(۲) استصحاب عدم ولایت + قبل تعلق زکات به مال :

ولایت بین معصوم ع و مال زکوی خاص، حکم وضعی است + بعد از تحقق مال زکوی و قبل از تعلق زکات، این ولایت وجود نداشت = استصحاب عدم ولایت (استصحاب عدم ولایت در مال موجود).

اصل عملی

نقد استصحاب :

- ۱/ نوع استصحاب مشخص شود.
- ۲/ ارکان استصحاب به دقت مورد بررسی قرار گیرند.
- ۳/ از سقوط در ورطه اصل مثبت اجتناب شود.
- ۴/ تقدم و تاخر استصحابها نسبت به یکدیگر مورد لحاظ قرار گیرد.
(اصل سببی و مسببی)

اصل عملی

۱/ استصحاب عدم ولایت قبل شریعت :

نقد : این استصحاب، استصحاب عدمی در شبهه حکمیّه وضعیه است؛ به همین دلیل برای کسانی که استصحاب در این شبهات را حجت نمی دانند، فاقد اعتبار است. (شبهه کبروی) ارکان استصحاب تامّ، اصل مثبت نیست و اصل سببی ندارد.

اصل عملی

۲ / استصحاب عدم ولایت قبل تعلق زکات به مال :

نقد :

۱. نوع استصحاب : استصحاب عدمی در شبهه حکمیّه وضعیّه است (شبهه کبروی).

۲. ارکان استصحاب : وحدت موضوع از ارکان استصحاب است و ممکن است ادعا شود عرفاً این مال قبل از تعلق زکات، همان مال بعد تعلق زکات نیست.

۳. اصل سببی : استصحاب قبل اصل سببی نسبت به این استصحاب است، هر چند هر دو نتیجه واحدی دارند.

اصل عملی

(۲) احتیاط

مقدمه / جمع آوری : یافتن علم اجمالی
علم اجمالی به ثبوت ولایت برای معصوم - علیه الصلاه و السلام -
یا مالک یا هر دو.

مقتضای این علم اجمالی، احتیاط است و مقتضای احتیاط
تصرف توافقی معصوم - علیه الصلاه و السلام - و مالک در زکات
است، به نحوی که مال زکوی به مستحقینی داده شود یا در
اموری هزینه گردد که هر دو به آن راضی هستند.

اصل عملی

(۲) احتیاط در تصرف صحیح

نقد:

(۱) انحلال علم اجمالی

(۲) توجه به نوع علم اجمالی و اقوال اصولی در جریان احتیاط در این انواع (مورد ابتلا بودن یا نبودن اطراف شبهه، محصوره یا غیر محصوره بودن، موضوعیه یا حکمیه بودن مورد شک و ناشی از اجمال یا فقدان نص بودن شبهه حکمیه، بر اساس مبانی اصولی در اجرای اصل احتیاط موثر هستند)

اصل عملی

(۲) براءت

مقدمه :

جمع آوری : شک در اصل تکلیف.

نقد و بررسی : (۱) یافتن علم اجمالی که مجرای براءت را از بین می برد. (۲) بررسی شروط جریان براءت مانند امتنانی بودن و از امور هامة نبودن.

اصل عملی

(۲) براءت نسبت به وجوب تصرف

شكّ در وجوب تصرف معصوم ع = براءت. (همان طور که براءت نسبت به وجوب تصرف مالک نیز جاری است و این مساله شبیه مساله «واجدی المنیّ فی ثوب مشترک» است).

اصل عملی

نقد:

۱. جریان براءت در هر دو طرف خلاف امتنان بر مستحقین زکات است. جریان براءت در یک طرف ترجیح بلامرجح است. بنابراین براءت در هیچ یک از اطراف جاری نیست.

۲. این مورد از امور هامة است و علم وجود دارد که شارع به عدم تقسیم زکات و رساندن آن به مستحقین و مصارفش راضی نیست = جریان هر دو براءت (اصل مرخص) با این علم سازگار نیست = این دو براءت جاری نیستند.

ادله خاصه

مقدمه اول : ترتیب توجه به ادله خاصه

شاید بهترین روش ترتیب ادله خاصه بر اساس میزان واقع‌نمایی آنها باشد، به این معنا که ابتدا ادله قطعی، سپس ادله اطمینانی و در انتها ادله ظنی (ظن معتبر) مورد توجه قرار گیرند.

انواع و اقسام ادله و میزان واقع‌نمایی آنها در جزوه «روش‌شناسی کاربردی اجتهاد» ذکر شده‌اند

ادله خاصه

ادله اثبات ولایت معصوم – علیه الصلاه و السلام-

- در این مقام به سه منبع تمسک شده است :
1. اجماع (دلیل لبی)
 2. کتاب (دلیل لفظی)
 3. سنت (دلیل لفظی)

ادله خاصه

1. اجماع

مقدمه / جمع آوری :

تتبع در فتاوی علمای، مراجعه به کلمات علمایی که به نقل فتوای دیگران اهتمام ویژه دارند - مانند مرحوم شیخ در «الخلافا» و مرحوم علامه در «مختلف الشیعه» -، مراجعه به کتب فقه مقارن و دایره المعارف های فقهی

ادله خاصه

1. اجماع

به عنوان مثال مرحوم شيخ در الخلاف، ج ٢، ص ١٥٥
می فرماید :

« يستحب حمل الزكوات زكاه الأموال الظاهرة و
الباطنة و زكاه الفطرة إلى الامام ليفرقها على
مستحقها [فتواى ايشان]... . دليلنا: إجماع الفرقة
[اجماع منقول]».

ادله خاصه

1. اجماع

ادعای اجماع را مرحوم اردبیلی در مجمع الفائده و البرهان، ج ۴، ص ۲۰۳، مرحوم سبزواری در ذخیره المعاد، ج ۲، ص ۴۶۵ و مرحوم بهبهانی در مصابیح الظلام، ج ۱۰، ص ۵۲۶ نیز بیان کرده اند. از عبارات بسیاری از علماء نیز می توان چنین استفاده کرد که وجود این ولایت مسلم، مفروغ عنه و بدیهی بوده است و تنها ولایت مالک بر زکات محل بحث قرار دارد. برای نمونه مراجعه شود به محقق حلی، شرائع الاسلام / ج ۱ / ص ۱۵۲ و شهید اول، البیان / ص ۳۲۰ و شهید ثانی، مسالک الافهام / ج ۱ / ص ۴۲۵ و عاملی، محمد بن علی، مدارک الاحکام / ج ۵ / ص ۲۵۹ و بحرانی، آل عصفور، الحدائق الناضره / ج ۱۲ / ص ۲۲۱.

ادله خاصه

1. اجماع

مقدمه / نقد اجماع محصل :

اجماع اقسام و انواع مختلفی دارد -مانند اجماع دخولی، لطفی، حدسی عادی، تراکم ظنون و کاشف از حجت - که راه نقد هر کدام با یکدیگر متفاوت است.

بنابراین ابتدا باید نوع اجماع مشخص شود.

در مقام اگر اجماع از سه نوع آخر باشد، مدرکی و محتمل المدرکی بودن به حجیت آن لطمه می زند.

ادله خاصه

1. اجماع

مقدمه / نقد اجماع منقول :

۱ / نقد کبروی در اصل حجیت اجماع منقول.

۲ / یافتن قول مخالف - با تتبع در آراء فقها -.

۳ / علم به تسامح علما در تحصیل اجماع حدسی عادی

۴ / نقل اجماعات حدسی بر اساس قواعد.

۵ / نوع اجماع منقول و نقدهای هر یک از اقسام اجماع (همان نکته که در ذیل نقد اجماع محصل بیان شد).

ادله خاصه

1. اجماع

نقد :

می توان ادعا کرد اجماع، مدرکی یا محتمل
المدرکی بوده و بر اساس ادله نقلی از کتاب و
سنت شکل گرفته است.

ادله خاصه

2. کتاب

مقدمه / جمع آوری :

آیات و روایات از ادله لفظی بوده و منبع اصلی احکام فقه به شمار می روند. غیر از راهکار عمومی، دو راهکار اختصاصی برای جمع آوری دارند :

(۱) جستجوی لفظی. (۲) جستجوی معنایی.

ادله خاصه

2. كتاب

آيۀ شريفۀ «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ». سورہ مبارکہ توبہ، آيہ شريفہ ۱۰۳.

(راہکار عمومی : شيخ مفيد، المقنعه / ج ۲۵۲ و شيخ طوسي،
الخلاف / ج ۲ / ص ۵۱ و ۱۵۵ و محقق حلي، المعتمر / ج ۲ /
ص ۵۸۷ و ...)

ادله خاصه

2. کتاب

هر دلیل لفظی از سه حیث باید مورد بررسی قرار گیرد :

1. حیث صدور : تواتر کتاب الله
2. حیث جهت : اصل بر بیان واقع است.
3. حیث دلالت : وجه دلالت چیست؟

ادله خاصه

2. کتاب

استدلال برای رسیدن به این نتیجه :

ولایت معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات دارد.

رسیدن به این نتیجه نیازمند چه مقدماتی است؟

۱ / آیه شریفه شامل زکات اصطلاحی است.

۲ / آیه شریفه خطاب به معصوم - علیه الصلاه و السلام - است.

۳ / آیه شریفه اشاره به ولایت مصرف زکات دارد.

ادله خاصه

2. کتاب

مقدمه اول (مباحث استظهاری و توجه به وضع و قرائن لفظی و لبی - چه متصل و چه منفصل -):

۱. وضع و اصل لفظی اطلاق : صدقه لغوی شامل زکات اصطلاحی می شود. (بررسی صحت این ادعا نیازمند بررسی معنای لغوی صدقه است که خود مراحل و روش هایی دارد)

۲. قرائن لفظی منفصل (روایات تفسیری) : صدقه شامل زکات اصطلاحی می شود. (بررسی صحت این ادعا نیازمند بررسی صدوری، جهتی و دلالتی روایات تفسیری است)

= آیه شریفه شامل زکات اصطلاحی است.

ادله خاصه

2. کتاب

مقدمه دوم :

1. قرینه لبی متصل (نبی اکرم -ص- مخاطب قرآن است): خطاب خداوند -تبارک و تعالی - در قرآن کریم به وجود مقدس نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم- است.

2. قرینه لفظی منفصل (روایات تفسیری) : مخاطب این آیه شریفه وجود مقدس نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم- است. (اثبات صحت این قرینه نیازمند بررسی صدوری، جهتی و دلالتی روایات تفسیری است)

= آیه شریفه خطاب به معصوم - علیه الصلاه و السلام - است.

ادله خاصه

2. کتاب

مقدمه سوم :

توجه به لوازم عرفی کلام : اخذ زکات برای تقسیم آن بین مستحقین و هزینه کردن آن در مصارفش می باشد.

= آیه شریفه اشاره به ولایت مصرف زکات دارد.

هر سه مقدمه اثبات شد، پس نتیجه هم اثبات می شود :

آیه شریفه دلالت بر ولایت معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات دارد.

ادله خاصه

2. کتاب

نقد و بررسی مرحله دلالت (دقت در مباحث استظهاری) / ناظر به مقدمه دوم :

نقد اول : تعمیم دادن غلط و عدم توجه به محدوده دقیق آیه شریفه (دقت در تعابیر اخذ شده در دلیل)

این خطاب فقط به وجود مقدس نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - است و شامل دیگر معصومین - علیهم الصلاه والسلام - نمی شود. بنابراین نهایت مفاد آیه شریفه تنها اثبات ولایت برای نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - بر زکات است و ولایت برای دیگر معصومین - علیهم الصلاه والسلام - را ثابت نمی کند.

ادله خاصه

2. کتاب

۳ جواب :

(۱) قرینه داخلی (الغاء خصوصیت و توجه به مناط مخاطب تکلیف) :

خطاب در آیه شریفه به اعتبار شخص نبی اکرم -صلی الله علیه و آله و سلم - است یا به اعتبار منصب خلافت و ولایت ایشان؟ این حکم - به استظهار عرفی و فهم عقلائی - از خصائص ایشان - صلی الله علیه و آله و سلم - و به اعتبار ذات شخصی ایشان نیست، بلکه اعتباری برای منصب خلافت و ولایت بر مردم است که برای ائمه - علیهم الصلاه و السلام - نیز ثابت است.

شاهد برای استظهار (توجه به لوازم) : در فرض اول با شهادت این وجود مقدس آیه مجرا نخواهد داشت، بر خلاف فرض دوم.

ادله خاصه

2. کتاب

(۲) قرینه لفظی منفصل (روایات تفسیری) :

عدم اختصاص حکم برای نبی اکرم -صلی الله علیه و آله و سلم- . (اثبات صحت این جواب خود نیازمند بررسی صدوری، جهتی و دلالی روایات تفسیری است)

(۳) قبول اختصاص و کمک از دلیل ضمیمه ای (ادله عمومیت قائم مقامی امام - علیه الصلاه و السلام - برای نبی اکرم -صلی الله علیه و آله و سلم- به ضمیمه این آیه شریفه) :

عدم اختصاص حکم برای نبی اکرم -صلی الله علیه و آله و سلم- . (اثبات صحت این جواب خود نیازمند بررسی این ادله است)

ادله خاصه

2. کتاب

نقد دوم: اطلاق گیری غلط (عدم مقام بیان و دقت در زمان خطاب)

خطاب آیه شریفه برای زمان بسط ید معصوم - علیه الصلاه و السلام - است و شامل زمان عدم بسط ید ایشان نمی شود. در نتیجه نهایت دلالت این آیه شریفه اثبات ولایت برای معصوم - علیه الصلاه و السلام - در زمان قدرت و حاکمیت ایشان است.

ادله خاصه

2. کتاب

جواب : صحت اخذ اطلاق و وجود مقام بیان

صرف امر به اخذ در زمان بسط ید نزد عرف نمی تواند
مستمسکی برای مضیق کردن مفاد آیه شریفه به زمان
بسط ید باشد.

آیه شریفه اشاره به حکم وضعی ولایت پیامبر اکرم -
صلی الله علیه و آله و سلم - و ائمه اطهار - علیهم الصلاه و
السلام - دارد و ولایت با غضب غاصبان ساقط نمی شود و
عدم بسط ید رافع آن نیست.

۳. سنت

راه جمع آوری :

مراجعه به کلمات علماء و محققین (راهکار عمومی) و جستجوی لفظی و معنوی (راهکار خصوصی)

راه تسهیل بحث دلالتی در فرض کثرت اخبار :

دسته بندی اخبار از حیث دلالتی بعد از استقصاء تام اخبار.

۳. سنت

اخبار مورد استدلال در مقام را به چهار دسته می توان تقسیم کرد :

1. اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام - در تقسیم زکات.
2. اخبار در مورد سهم «عاملین» و اعطای زکات به عاملین توسط معصومین - علیهم الصلاه و السلام-.
3. اخباری که زکات را برای امام - علیهم الصلاه و السلام- می دانند.
4. اخبار دالّ بر وظیفه معصوم - علیه الصلاه و السلام - در جمع آوری و تقسیم زکات و مسئول بودن او در قبال مستحقین زکات.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - عليهم الصلاه و السلام -

دو روایت اصلی این دسته، روایت عبدالکریم بن عتبه و حماد هستند.
روایت عبدالکریم بن عتبه :

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص - يَقْسِمُ صَدَقَةَ أَهْلِ الْبَوَادِي فِي أَهْلِ الْبَوَادِي - وَ
صَدَقَةَ أَهْلِ الْحَضَرِ فِي أَهْلِ الْحَضَرِ...».

روایت حماد :

«رَسُولُ اللَّهِ ص يَقْسِمُ صَدَقَاتِ الْبَوَادِي فِي الْبَوَادِي وَ صَدَقَاتِ أَهْلِ
الْحَضَرِ فِي أَهْلِ الْحَضَرِ».

(۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -.

قبلا بیان شد :

هر دلیل لفظی از سه حیث باید مورد بررسی قرار گیرد :
حیث صدور

حیث جهت (بیان واقع طبق اصل است و قرینه بر خلاف باید اقامه شود).
حیث دلالت

(۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدور روایت عبدالکریم بن عتبه

مقدمه در روش بررسی حیث صدور :

حجیت روایت متوقف بر وجود مقتضی حجیت و عدم مانع از حجیت است. مقتضی حجیت : وثوق به صدور یا وثاقت راویان. (در مورد روایت مزبور وجهی برای وثوق به صدور وجود ندارد و لذا باید وثاقت راویان بررسی شود).

مانع : وجود معارض، اعراض مشهور، عدم استقامت متن و ... (مانعی برای حجیت روایت عبدالکریم بن عتبه یافت نشد).

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدوری روایت عبدالکریم بن عتبه

بررسی وثاقت راویان (اثبات مقتضی حجیت):

بررسی وثاقت راویان خود دارای ۷ مرحله و سیر کلی است:

۱/ انتساب متن به معصوم - علیه الصلاه و السلام -

۲/ اعتبار منبع روایت

۳/ شناخت سلسله «سند صحیح و واقعی» روایت

۴/ تشخیص افراد واقع شده در سند

۵/ تشخیص اسناد یا ارسال سند

۶/ بررسی وثاقت افراد واقع شده در سند

۷/ تعویض سند

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدوری روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۱ / انتساب متن به معصوم - علیه الصلاه و السلام - : راوی بیان می کند که از «ابی عبدالله ع» روایت را نقل می کند.

۲ / اعتبار منبع روایت : روایت در کتاب کافی ذکر شده و مرحوم شیخ نیز در تهذیب از مرحوم کلینی روایت را نقل کرده است.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدور روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۳/ شناخت سلسله «سند صحیح و واقعی» روایت (بررسی نسخ و کتب):
سلسله سند در تمام نقلهای به این ترتیب است :

«عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِينَةَ عَنْ زُرَّارَةَ
عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَتْبَةَ الْهَاشِمِيِّ».

تنها وسایل الشیعه انتهای سند را «عبدالملک بن عتبه الهاشمی» نقل کرده است که احتمال دارد برادر عبدالکریم بوده است.

قرائن رجالی «عبدالکریم» را تعیین می کند، اما اگر شخصی در راوی تردید کرد، وثاقت هر دو شخص را باید ثابت کند.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدوری روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۴ / تشخیص افراد واقع شده در سند (بر اساس طبقات و قرائن رجالی):

«عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَتْبَةَ الْهَاشِمِيِّ».

علی بن ابراهیم بن هاشم قمی که از مشایخ مرحوم کلینی است.

ابواسحاق ابراهیم بن هاشم قمی که اولین نفری خوانده شده که حدیث کوفی ها را در قم نشر داد.

محمد بن ابی عمیر زیاد بن عیسی الازدی از اصحاب اجماع و از شیوخ ثلاثه است.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدوری روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۴ / تشخیص افراد واقع شده در سند (بر اساس طبقات و قرائن رجالی):

«عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِينَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَتْبَةَ الْهَاشِمِيِّ».

عمر بن اذینه که احتمال دارد این عنوان برای دو نفر (پدر و پسر [محمد]) باشد، ولی به طور متداول علماء یک شخص را دارای این عنوان تلقی می کنند که نجاشی او را «عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذینه» خوانده است.

زراره بن اعین الشیبانی از بزرگترین و معروفترین راویان حدیث است که روایات بسیاری از وجود مقدس امام باقر ع و امام صادق ع نقل کرده است.

عبدالکریم بن عتبه الهاشمی الهبی که نامش را مرحوم شیخ در رجال ذکر کرده است.

(۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدور روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۵/ تشخیص اسناد یا ارسال سند (بر اساس طبقات و شواهد رجالی):
افراد واقع شده در سند امکان نقل از یکدیگر را داشته و نقل آنها از یکدیگر بسیار است. پس روایت مسند است.

۶/ بررسی وثاقت افراد واقع شده در سند (توثیق خاص یا عام):
علی بن ابراهیم بن هاشم القمی توسط نجاشی توثیق شده است.
ابراهیم بن هاشم القمی بنابر تحقیق و بر اساس توثیقات عام، ثقه است.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث صدور روایت عبدالکریم بن عتبه

تطبیق مراحل بر روایت :

۶/ بررسی وثاقت افراد واقع شده در سند (توثیق خاص یا عام) :

ابن ابی عمیر از اجلاء اصحاب اهل بیت ع است.

عمر بن اذینه - بنابر مشهور که یک نفر است - توسط مرحوم شیخ در فهرست و رجال توثیق شده است.

زراره از اجلاء اصحاب اهل بیت ع است.

عبدالکریم بن عتبه الهاشمی توسط مرحوم شیخ در رجال توثیق شده است.

در نتیجه راویان روایت ثقه هستند و نیازی به اجرای مرحله بعد (تعویض سند) وجود ندارد.

(۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -.

بیان شد روایت عبدالکریم بن عتبه -مانند هر دلیل لفظی- از سه حیث باید مورد بررسی قرار گیرد:

از حیث صدور: مقتضی موجود (وثاقت راویان) و مانع مفقود
حیث جهت (بیان واقع طبق اصل است و قرینه بر خلاف باید اقامه شود).
حیث دلالت: محل بحث در حال حاضر

(۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -.

بررسی حیث دلالتی روایت عبدالکریم بن عتبه

اگر معصوم - علیه الصلاه و السلام - ولایت بر مصرف زکات نداشت، به این کار اقدام نمی کرد. لکن به این کار اقدام کرده است.

پس معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات ولایت دارد.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث دلالی روایت عبدالکریم بن عتبه

نقد دلالی:

۱. مقدمه (نکته دلالی): معمولا وجه فعل ابهام دارد و وجوه مختلف و احتمالات متفاوتی برای آن قابل تصویر است. در مورد فعل باید تمام احتمالات ابطال شود و تنها یک احتمال باقی بماند تا بتوان به فعل تمسک کرد.

در محل بحث ممکن است این فعل به دلیل وکالت ایشان - علیهم الصلاه و السلام - از ناحیه مالکان بوده است. در نتیجه دلالتی بر ولایت ندارد.

۱) اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام -

بررسی حیث دلالی روایت عبدالکریم بن عتبه

نقد دلالی :

۲. مقدمه (نکته دلالی) : فعل دلیل لَبّی و فاقد اطلاق است.

در محل بحث می توان ادعا کرد تمام این اخبار مربوط به زمان بسط ید معصوم - علیه الصلاه و السلام - است و دلالتی نسبت به ولایت معصوم - علیه الصلاه و السلام - در زمان عدم بسط ید ندارد.

در نتیجه تنها ولایت در زمان بسط ید با این اخبار ثابت می شود.

(این دو نقد دلالی به دیگر اخبار این باب نیز وارد است)

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

دو روایت اصلی این دسته، روایت حلبی و برید هستند.

روایت حلبی :

«قُلْتُ لَهُ مَا يُعْطَى الْمُصَدِّقُ - قَالَ مَا يَرَى الْإِمَامُ وَلَا يُقَدَّرُ لَهُ شَيْءٌ»

روایت برید :

«بَعَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ مُصَدِّقًا مِنَ الْكُوفَةِ إِلَى بَادِيَتِهَا ...».

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث صدوری روایت حلبی

بیان شد حجیت روایت متوقّف بر وجود مقتضی حجیت و عدم مانع از حجیت است. مانع مفقود است و مقتضی حجیت متصور در مقام وثاقت راویان است.

در نتیجه باید وثاقت راویان مورد بررسی قرار گیرد.

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث صدور روایت حلبی

بررسی وثاقت راویان خود دارای ۷ مرحله و سیر کلی است :

۱ / انتساب متن به معصوم - علیه الصلاة و السلام - :
روایت از وجود مقدس «ابی عبدالله» - علیه الصلاة و السلام - نقل شده است.

۲ / اعتبار منبع روایت :

روایت در کتاب شریف کافی است و مرحوم شیخ نیز در تهذیب این روایت را از مرحوم کلینی نقل کرده است.

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث صدوری روایت حلبی

بررسی وثاقت راویان خود دارای ۷ مرحله و سیر کلی است :

۳/ شناخت سلسله «سند صحیح و واقعی» روایت :

سند در نقلها «علیُّ بنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ
عُثْمَانَ عَنِ الْحَلْبِيِّ» است و سند صحیح و واقعی همین سند است.

۴/ تشخیص افراد واقع شده در سند :

نسبت به سند سابق، حماد بن عثمان و الحلبي افراد جدیدی هستند.

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث صدور روایت حلبی

بررسی وثاقت راویان خود دارای ۷ مرحله و سیر کلی است :

۴ / تشخیص افراد واقع شده در سند :

نسبت به سند سابق، حماد بن عثمان و الحلبي افراد جدیدی هستند.

حماد بن عثمان بن عمرو بن خالد که ظاهراً لقب «الناب» را دارد.
(توحید مختلفات)

راویان متعددی در دوره امام صادق ع ملقب به «الحلبی» بوده اند که با توجه به نقل حماد بن عثمان ادعا می شود این شخص «عبیدالله بن علی الحلبي» است. (تمییز مشترکات).

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث صدوری روایت حلبی

بررسی وثاقت راویان خود دارای ۷ مرحله و سیر کلی است :

۵/ تشخیص اسناد یا ارسال سند :

افراد رابطه رأوی و مروی عنه دارند و سند مسند است.

۶/ بررسی وثاقت افراد واقع شده در سند :

تمام افراد واقع شده در سند دارای توثیق خاص هستند و در نتیجه روایت معتبر است و نیازی به بحث تعویض سند وجود ندارد.

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث دلالتی روایت حلبی

روایت حلبی :

«قُلْتُ لَهُ مَا يُعْطَى الْمُصَدِّقُ - قَالَ مَا يَرَى الْإِمَامُ وَلَا يُقَدَّرُ لَهُ شَيْءٌ»

۱/ توجه به لازمه مدلول : برخی از این اخبار چنین افاده می کند که امام - علیه الصلاه و السلام - به صلاحدید خود سهم عاملین را می پردازد. پس ولایت بر مصرف زکات وجود دارد.

نقد دلالتی (اخص بودن دلیل از مدعا) : این اخبار تنها ولایت بر مصرف زکات در سهم عاملین را افاده می کند و ولایت بر سائر مصارف را افاده نمی کند.

۲) اخبار در مورد سهم عاملین

بررسی حیث دلالتی دیگر اخبار این دسته

توجه به لازمه مدلول:

برخی از این اخبار چنین افاده می کند که امام -علیه الصلاه و السلام- عاملین را اعزام می کردند و ایشان زکات را جمع می کردند و به امام -علیه الصلاه و السلام- تقدیم می کردند که لازمه اش هزینه کردن این اموال در مصارفش توسط معصومین -علیهم الصلاه و السلام- است. پس ولایت بر مصرف زکات وجود دارد.

۳. سنت

اما دسته سوم اخبار:

اخباری که زکات را برای امام -علیهم الصلاه و السلام- می دانند.

این دسته مشتمل بر یک روایت از ابوعلی بن راشد است:

أَبِي الْعَبَّاسِ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ رَاشِدٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفِطْرَةِ لِمَنْ هِيَ - قَالَ لِلْإِمَامِ قَالَ قُلْتُ: لَهُ فَأَخْبَرُ أَصْحَابِي قَالَ نَعَمْ مَنْ أَرَدَتْ أَنْ تُطَهَّرَهُ مِنْهُمْ نَسَخَهُ بَدَل: «ان تُطَهَّرَهُ مِنْهُمْ».

۳. سنت

بررسی حیث صدوری روایت ابوعلی بن راشد

بررسی وثاقت راویان (اثبات مقتضی حجیت):

۱/ انتساب متن به معصوم - علیه الصلاة و السلام -:

روایت مضمهره است، اما با توجه راوی (ابوعلی بن راشد) که از بزرگان شیعه است و از غیر معصوم - علیه الصلاة و السلام - روایت نقل نمی کند و ذکر این خبر به عنوان روایت در کتب حدیثی و فقهی قدماء، اطمینان حاصل می شود که روایت از امام - علیه الصلاة و السلام - است.

با توجه به طبقه راوی، مرجع ضمیر امام جواد - علیه الصلاة و السلام - یا امام هادی - علیه الصلاة و السلام - است.

بررسی حیث صدوری روایت ابوعلی بن راشد

۲/ اعتبار منبع روایت :

روایت در کافی نقل شده و شیخ در تهذیب نیز آن را از مرحوم کلینی نقل کرده است.

۳/ شناخت سلسله «سند صحیح و واقعی» روایت :

همه نسخ و کتب همین سند را برای روایت ذکر کرده اند.

۴/ تشخیص افراد واقع شده در سند :

ابوالعباس الکوفی : مرحوم کلینی دو شیخ با کنیه و لقب «ابوالعباس الکوفی» دارد : (۱) احمد بن محمد بن سعید معروف به ابن عقده. (۲) محمد بن جعفر الرزاز.

اولی توسط شیخ و نجاشی توثیق شده است؛ اما نقل او از محمد بن عیسی (بن عبید) ثابت نیست و محمد بن جعفر الرزاز راوی از او می باشد.

بررسی حیث صدور روایت ابوعلی بن راشد

۴ / تشخیص افراد واقع شده در سند :

محمد بن عیسی : محمد بن عیسی بن عبید معروف بن العبیدی

ابوعلی بن راشد : حسن بن راشد از وکلای ائمه -علیهم الصلاه و السلام-

۵ / تشخیص اسناد یا ارسال سند :

امکان نقل راویان از یکدیگر وجود دارد و روایت مسند است.

۳. سنت

بررسی حیث صدوری روایت ابوعلی بن راشد

بررسی وثاقت راویان (اثبات مقتضی حجیت):

۶/ بررسی وثاقت افراد واقع شده در سند:

محمد بن جعفر الرزاز: توثیق محمد بن جعفر الرزاز با مدحی که از او در رسالهٔ ابی غالب الزراری وجود دارد و برخی توثیقات عام - مانند نقل بدون واسطهٔ ابن قولویه در کامل الزیارات از او و شیخ مرحوم کلینی و شیخ اجازه بودن - قابل اثبات است.

محمد بن عیسی بن عید - با این که شیخ او را تضعیف کرده است - اما به دلیل توثیق خاص نجاشی و دیگران بنابر تحقیق ثقه است.

حسن بن راشد توثیق خاص دارد، بلکه از اجلاء شیعه است.

۳. سنت

بررسی حیث دلالی روایت ابوعلی بن راشد

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفِطْرَةِ لِمَنْ هِيَ - قَالَ لِلْإِمَامِ قَالَ قُلْتُ: لَهُ فَأَخْبَرُ أَصْحَابِي
قَالَ نَعَمْ مَنْ أَرَدَتْ أَنْ تُطَهَّرَهُ مِنْهُمْ نَسَخَهُ بَدَلًا: «ان تُطَهَّرَهُ مِنْهُمْ».

روش استظهار / توجه به دلالت اقتضاء:

روشن است که زکات فطره، ملک شخص امام نیست و باید در
مصارف تعیین شده، هزینه گردد. پس «زکات فطره برای امام است»،
به معنای این است که زکات فطره باید به امام تحویل داده شود.
صدق و صحت کلام شرعا متوقف بر چنین حملی است.

بررسی حیث دلالی روایت ابوعلی بن راشد

نقد / دقت در عناوین اخذ شده در دلیل + بررسی تطابق مدعا با دلیل :

روایت مخصوص زکات فطره است و شامل زکات مال نمی شود و اخص از مدعاست.

جواب / عدم جمود بر الفاظ و استفاده از راههای سرایت حکم به موضوع دیگر:

سرایت حکم به زکات مال به طریق اولویت - یا حداقل مساوی - قابل اثبات است. با توجه به این که مبالغ زکات اموال بیش از زکات فطره است و مصارف زکات اموال و زکات فطره یکسان است و هر دو تحت عنوان زکات قرار دارند و تعبیر موجود در آیات و روایات شامل هر دو می شود، احتمال عقلایی فرق بین آنها وجود ندارد.

۳. سنت

اخبار مورد استدلال در مقام را به چهار دسته می توان تقسیم کرد :

1. اخبار بیان کننده سیره عملی معصومین - علیهم الصلاه و السلام - در تقسیم زکات.
2. اخبار در مورد سهم «عاملین» و اعطای زکات به عاملین توسط معصومین - علیهم الصلاه و السلام-.
3. اخباری که زکات را برای امام -علیهم الصلاه و السلام- می دانند.
4. اخبار دالّ بر وظیفه معصوم - علیه الصلاه و السلام - در جمع آوری و تقسیم زکات و مسئول بودن او در قبال مستحقین زکات.

(۴) اخبار دالّ بر وظیفه معصوم - علیه الصلاه و السلام - در قبال زکات و مستحقین زکات

اخبار مبارک متعددی - مثل صحیحه زراره و محمد بن مسلم و روایت موسیابراهیم چنین مدلولی را افاده می کنند و بر ولایت معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات دلالت دارند. (وسائل الشیعه / ج ۹ / ص ۲۰۹ / ح ۱، وسائل الشیعه / ج ۹ / ص ۲۱۲ / ح ۷، وسائل الشیعه / ج ۱۸ / ص ۳۳۶ / ح ۲)

کثرت این اخبار ممکن است موجب تواتر یا استفاضه معنوی شده و وثوق به صدور را به همراه داشته باشد.

بحث مفصل از این اخبار را به زمان دیگری بن بکر و مرسله علی بن موکول می کنیم و بحث از ادله را همین جا خاتمه می دهیم.

مرحله ششم : جمع بندی و نتیجه گیری

بیان شد مراحل کلی حل مساله فقهی :

1. مساله شناسی : آیا معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات ولایت دارد یا خیر.
2. جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه : ادعای اجماع شده بود.
3. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی : اجماع، کتاب و سنت.
4. حل تعارض ادله : دلیل معارض یافت نشد.
5. اصول عملیه : از باب تمرین قبل از ادله اجتهادی بررسی شد.
6. جمع بندی و نتیجه گیری :

برخی از ادله اجتهادی تام و مطلق بود و ولایت بر مصرف زکات فطره و زکات مال - چه در زمان بسط ید و چه در زمان عدم بسط ید - را ثابت کرد.

مساله دوم: ولایت مالک بر مصرف زکات در زمان حضور

مراحل کلی حل مساله فقهی:

(۱) مساله شناسی:

آیا مالک نیز در زمان حضور معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مصرف زکات ولایت دارد؟ مالک نیز همانند معصوم - علیه الصلاه و السلام - حق دارد به شکل اصالی و بدون اذن و اجازه کسی، اموال زکوی را به صلاحدید خود بین مستحقین و مصارف تعیین شده، هزینه کند؟

مساله دوم : ولایت مالک بر مصرف زکات

مراحل کلی حل مساله فقهی :

۲) جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه :

۱/ عدم ولایت مالک بر مطلق زکات.

۲/ ولایت مالک بر مطلق زکات.

۳/ تفصیل بین زکات مال و فطره و قبول ولایت مالک تنها بر زکات فطره.

۴/ عدم ولایت مالک در «زکات اموال ظاهر» و قبول این ولایت در

«زکات مال باطن» و «زکات فطره». مراد از ظاهر، غلات و انعام و مراد از

باطن، نقدین است. (این قول تنها بین علماء عامه یافت شد).

وجوه دیگری نیز در مساله قابل تصور است

مساله دوم : ولایت مالک بر مصرف زکات

قول اول : عدم ولایت مالک بر مطلق زکات

تحصیل این قول از بیان لازمه فتوا :

شیخ مفید، المقنعه / ص ۲۵۲ : «باب وجوب إخراج الزکاء إلی الإمام»
اگر مالک بر مصرف زکات ولایت داشت، ارسال زکات برای امام - علیه
الصلاه و السلام - واجب نبود. لکن ارسال واجب است، پس مالک بر مصرف
زکات ولایت ندارد.

ابن زهره، غنیه / ص ۱۲۵ : «[بعد از بیان وجوب ارسال برای امام یا منصوب
امام - علیه الصلاه و السلام -] فإن تعذر ذلک و کان من وجبت علیه عارفا
لمستحقها، جاز له إخراجها إلیه ... کل ذلک بدلیل الإجماع المشار إلیه»

مساله دوم : ولايت مالک بر مصرف زکات

قول دوم : قبول ولايت مالک مطلقا

مشهور علماء - از جمله سيد مرتضى، شيخ طوسى در الخلاف و المبسوط، ابن حمزه، ابن ادریس، يحيى بن سعيد و محقق حلى - تقسيم زکات توسط مالک را جاز شمرده اند و وجوب ابتدایى رساندن آن به معصوم - عليه الصلاه و السلام - را انکار کرده اند. ظاهر کلام برخى، اجماع متاخرين بر اين قول است و برخى حتى ادعای اجماع در اين مسئله را مطرح کرده اند؛ هر چند وجود قول مخالف - مانند شيخ مفيد، مرحوم حلبى و ابن براج - نافی اجماع است. (ر.ک. سبزواری، ذخيره المعاد / ج ۲ / ص ۴۷۷).

مساله دوم : ولايت مالک بر مصرف زکات

قول سوم : نفی ولايت مالک بر زکات مال

ر.ک. مرحوم شيخ طوسی، النهایه، ص ۱۸۵ (زکات مال) و ۱۹۲
(زکات فطره)

قول چهارم : نفی ولايت مالک بر زکات مال ظاهر

مرحوم شيخ طوسی، الخلاف / ج ۲ / ص ۵۱ : «وقال الشافعی: يجوز أن
يخرج زكاة الأموال الباطنة بنفسه قولاً واحداً، و الأموال الظاهرة على
قولين: قال في «الجديد»: يجوز أيضاً، و قال في «القديم»: لا يجوز. و به قال
مالک و أبو حنيفة». [قائل به لزوم ارسال برای سلطان]

مساله دوم : ولایت مالک بر مصرف زکات

مرحله سوم : جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی
پس از تتبع تامّ (راهکار عمومی و خصوصی) دو دسته دلیل در
مقام یافت می شود :

1. ادله نافی ولایت مالک.

2. ادله مثبت ولایت مالک.

ابتدا ادله نافی ولایت و سپس ادله مثبت ولایت مورد بررسی
قرار می گیرند

ادله نافی ولایت مالک در زمان حضور

از ادله خود به سه بخش کلی تقسیم می شوند :
۱. اجماع منقول. ۲. کتاب. ۳. سنت

استدلال به اجماع منقول

از ابن زهره در غنیه ادعا شده است.

ابن زهره، غنیه / ص ۱۲۵ : «بعد از بیان وجوب ارسال برای امام یا منصوب امام - علیه الصلاه و السلام - [فإن تعذر ذلك و كان من وجبت عليه عارفا لمستحقها، جاز له إخراجها إليه ... كل ذلك بدليل الإجماع المشار إليه].»

ادله نافی ولایت مالک در زمان حضور

نقد و بررسی اجماع منقول :

- ۱ / نقد کبروی در اصل حجیت اجماع منقول :
- ۲ / یافتن قول مخالف - با تتبع در آراء فقها - :
- بیان شد که مشهور علماء - از جمله سید مرتضی، شیخ طوسی در الخلاف و المبسوط، ابن حمزه، ابن ادریس، یحیی بن سعید و محقق حلی - تقسیم زکات توسط مالک را جایز شمرده اند. لذا این ادعای اجماع موهون است.
- ۳ و ۴ مراجعه بفرمایید.
- ۵ / نوع اجماع منقول و نقدهای هر یک از اقسام اجماع : اگر اجماع لطفی باشد که کبرویا باطل است و اگر اجماع حدسی عادی باشد، با توجه به ادله ای که در ادامه بیان می شود، محتمل المدرکی است.

ادله نافی ولایت مالک در زمان حضور

استدلال به کتاب

به دو آیه شریفه برای ابطال ولایت مالک بر مصرف زکات می توان تمسک کرد:

آیه وجوب زکات: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...».
(سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)

آیه مصارف زکات: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ...».
(سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۶۰)

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

دلیل لفظی از حیث صدور و جهت و دلالت باید مورد بررسی قرار گیرد. بیان شد آیات شریفه از حیث صدور و جهت مشکلی ندارند و لذا به بحث دلالتی آنها پرداخته می شود.

بحث دلالتی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...» (سوره مبارکه توبه، آیه

شریفه ۱۰۳)

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

بحث دلالی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...». (سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)

وجه استدلال (ظهور امر در وجوب + دقت در لوازم بعید مدلول):

وجوب اخذ زکات بر معصوم - علیه الصلاه و السلام - مستلزم وجوب مطالبه زکات توسط ایشان - علیه الصلاه و السلام - است و وجوب مطالبه زکات توسط ایشان - علیه الصلاه و السلام -، مستلزم وجوب دفع زکات به معصوم - علیه الصلاه و السلام - است؛ چرا که اطاعت محض از ایشان واجب است.

وجوب اعطای زکات به معصوم - علیه الصلاه و السلام - بر مالک، به معنای نفی ولایت مالک بر زکات می باشد. اگر مالک بر زکات ولایت داشت، لازم نبود آن را به معصوم - علیه الصلاه و السلام - تحویل دهد.

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

بحث دلالتی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...». (سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)

نقد دلالتی (خلط بین واجب اصالی و واجب مقدمی):

طبق مفاد آیه شریفه امر به اخذ برای تطهیر مالک است و در حقیقت آنچه برای شارع اهمیت دارد، تطهیر مالک از زکات است (واجب اصالی) و اخذ زکات توسط معصوم - علیه الصلاه و السلام - برای شارع موضوعیت ندارد و صرفاً مقدمه ای برای تطهیر است.

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

بحث دلالتی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...». (سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)

طبق آیه شریفه دفع زکات به معصوم - علیه الصلاه و السلام - موجب تطهیر مالک از زکات می شود و این راهی برای تطهیر است، اما این بیان نافی راههای دیگر تطهیر نیست (عدم افاده انحصار مقدمه)، یعنی نافی ولایت مالک بر زکات نیست؛ چرا که آیه شریفه دلالتی بر حصر راه تطهیر در اخذ زکات توسط معصوم - علیه الصلاه و السلام - ندارد. مفاد آیه شریفه این است که اخذ معصوم - علیه الصلاه و السلام - موجب تطهیر مالک می شود، نه این که تنها راه تطهیر مالک از زکات، دفع آن به معصوم - علیه الصلاه و السلام - است.

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

بحث دلالی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...». (سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)
جواب (خلط بین حکم و حکمت حکم):

آنچه مامور به است، اخذ زکات توسط معصوم - علیه الصلاه و السلام - است. تطهیر و تزکیه مالک یا مال، حکمت حکم و اثر وضعی پرداخت زکات و انجام واجب مالی است، نه آنچه که واجب شده است. تطهیر غایت آن چیزی است که واجب شده است نه آنچه که واجب شده است.

ادله نافی ولایت مالک / کتاب

بحث دلالی آیه وجوب زکات

«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...». (سوره مبارکه توبه، آیه شریفه ۱۰۳)

در ضمن نقدهای دیگری مثل اختصاص این آیه شریفه به نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - یا اختصاص آن به زمان بسط ید معصومین - عليهم الصلاه و السلام - مطرح است که ذیل فصل اول به آنها جوابهای مناسب داده شد.

ادله نافی ولایت مالک در زمان حضور

استدلال به سنت

با استفاده از راهکار عمومی و راهکارهای خصوصی، شش دسته از اخبار در مقام قابل ارائه است :

- (۱) اخباری که زکات را برای معصوم - علیه الصلاه و السلام - یا نائب او می دانند.
- (۲) اخباری که وظیفه گرفتن زکات را بر عهده معصوم - علیه الصلاه و السلام - گذاشته اند.
- (۳) اخباری که وظیفه تقسیم زکات را بر عهده معصوم - علیه الصلاه و السلام - گذاشته اند.
- (۴) اخباری که امام - علیه الصلاه و السلام - را در قبال اصناف زکات موظف می داند.
- (۵) اخباری که سیره معصومین - علیهم الصلاه و السلام - را بیان می کنند.
- (۶) اخباری که سیره مسلمین را بیان می کنند.

ادله مثبت ولایت مالک در زمان حضور

برای اثبات ولایت مالک نیز به اجماع منقول، کتاب و سنت تمسک شده است.

بحث تفصیلی از ادله نافی و مثبت ولایت مالک را به زمان دیگری موکول می‌کنیم و در این بخش به بحث تعارض این ادله می‌پردازیم.

مرحله چهارم : حل تعارض ادله

مقدمه :

1. در علم اصول بیان شده است که تعارض بین دو اماره و ظن معتبر قابل تصور است و دلیل قطعی با دلیل ظنی تعارضی ندارد. به عنوان مثال اجماع مستلزم قطع با ظاهر خبر تعارض نمی کند.
2. جمع عرفی در حل تعارض ادله مخصوص دو دلیل لفظی است. بین دلیل لبی و دلیل لفظی جمع عرفی قابل تصور نیست. به عنوان مثال اجماع و خبر دارای جمع عرفی نیستند.
3. در محلّ بحث تعارض بین دو دلیل لفظی است. ظواهر کتاب و سنت از یک طرف با ظواهر کتاب و سنت از طرف دیگر تعارض کرده اند.

مرحله چهارم : حل تعارض ادله

سیر کلی حل تعارض دو دلیل لفظی :

۱/ جمع عرفی. ۲/ ترجیح. ۳/ تساقط یا تخییر یا توقف (بستگی به مبنای اصولی دارد)
جمع عرفی انحاء مختلفی دارد، از جمله تقید و تخصیص و حکومت و ورود.

مرحله چهارم : حل تعارض ادله

مراحل جمع عرفی :

1. تعیین درجه قوت دلالت هر دلیل نسبت به موضوع، متعلق، قیود و حکم.
 2. تعیین روابط ادله نسبت به موضوع، متعلق، قیود و حکم - مثل رابطه ی وارد و مورود، حاکم و محکوم، عام و خاص، مطلق و مقید و ...-.
 3. مقایسه جمعهای متصور با فهم عرف از دو دلیل با کمک گرفتن از تأمل ذهن عرفی سلیم و تحقیق در کلمات علماء. به عنوان مثال شمولیت مستفاد از عموم، اقوی از شمولیت مستفاد از اطلاق است یا حرمت مستفاد از وعده عذاب، اقوی از حرمت مستفاد از نهی است.
- نکته مهم : جمع عرفی از نظر عرف با ظواهر تمام آیات و روایات ذکر شده باید سازگاری داشته باشد.

جمع عرفی

ما فرصت کافی برای بررسی تام و تمام ادله معتبر در مقام و طی کردن این مراحل برای جمع عرفی را نداشتیم. صرفاً جمع های عرفی ادعا شده را طرح کرده و مختصر نقد می کنیم:

۱ / حمل ادله نافی بر استحباب ارسال زکات برای امام نقد (همخوانی جمع عرفی با تمامی ادله):

تعبیر «زکات فطره برای امام است» در روایت حسن بن راشد یا تعبیر «قضاء دین بر عهده امام است» در روایت موسی بن بکر با وجه حمل ذکر شده سازگاری ندارد. (ر.ک. وسائل الشیعه / ج ۹ / ص ۳۴۶ و الکافی / ج ۵ / ص ۹۳)

جمع عرفی

۲/ حمل ادله نافی بر فرض مطالبه امام

نقد: این جمع نیز قرینه ای نداشته. جمع تبرعی است. همچنین با مفاد برخی ادله مثل روایت حسن بن راشد و موسی بن بکر سازگاری ندارد.

۳/ حمل ادله نافی بر فرض بسط ید امام

نقد: این حمل نیز با روایت حسن بن راشد و موسی بن بکر سازگاری ندارد.

جمع عرفی

۴ / حمل اخبار مثبت بر ولایت تبعی

ولایت اصالی بر زکات منحصر در معصوم - علیه الصلاه و السلام - است که می تواند این ولایت را - بنا بر شرایط و مصالح - به دیگران واگذار کند.

فاکتورهای جمع عرفی:

1. سازگاری با مفاد تمام ادله لفظی معتبر.
2. عرفی بودن جمع: کنار هم قرار دادن این روایات این معنا را به ذهن عرف منتقل می کند.
3. شاهد جمع داشتن جمع: روایت صحیحۀ زراره و محمد بن مسلم نیز می تواند شاهد خوبی برای این جمع باشد. (ر.ک. وسائل الشیعه / ج ۹ / ص ۲۰۹).

مرحله چهارم : حل تعارض ادله

سیر کلی حل تعارض دو دلیل لفظی :

۱/ جمع عرفی. ۲/ ترجیح. ۳/ تساقط یا تخییر یا توقف (بستگی به مبنای اصولی دارد)

اگر جمع عرفی پذیرفته نشد، نوبت به مرحله ترجیح می رسد. انواع مرجحات و تقدم هر یک بر دیگری در علم اصول مورد بحث قرار گرفته است.

مرحله چهارم : حل تعارض ادله

بررسی مرجحات :

در محل بحث دو دسته دلیل وجود دارد :

- (1) ادله نافی ولایت : کتاب و سنت.
 - (2) ادله مثبت ولایت : سنت. (دلالت آیات دارای اشکال است)
- نتیجه : ادله نافی ولایت «موافقت با کتاب» را داراست، اما ممکن است ادعا شود ادله مثبت ولایت «مخالفت با عامه» را داراست.

مرحله ششم : جمع بندی و نتیجه گیری

بیان شد مراحل کلی حل مساله فقهی :

1. مساله شناسی : آیا مالک در زمان حضور بر مصرف زکات ولایت دارد یا خیر.
2. جمع آوری و دسته بندی اقوال و وجوه : چهار قول.
3. جمع آوری و بررسی ادله اجتهادی : اجماع، کتاب و سنت.
4. حل تعارض ادله : جمع عرفی و ترجیح بررسی شد.
5. اصول عملیه : فرصت بحث نبود.
6. جمع بندی و نتیجه گیری : بر اساس جمع عرفی بین ادله :
مالک ولایت اصالی بر مصرف زکات ندارد. ممکن است ولایت
تبعی از ناحیه معصوم - علیه الصلاه و السلام - داشته باشد.